BO'LAJAK O'QITUVCHI SHAXSINI KASBIY VA IJODIY RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Husenova Kamola Erali qizi
Chirchiq shahar 3-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi
husenovakamola48@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23230861

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchi shaxsini kasbiy va ijodiy rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Pedagogik oliy ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash bilangina cheklanmasdan, uning kasbiy motivatsiyasi, mustaqil fikrlashi, pedagogik kreativligi, refleksiv qobiliyati, innovatsion faoliyatga tayyorligi va individual kasbiy pozitsiyasining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqligi asoslangan. Kasbiy va ijodiy rivojlanishni ta'minlovchi motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, faoliyatli-amaliy, kreativ-innovatsion hamda refleksiv-baholash mexanizmlari tizimlashtirilgan. Muammoli ta'lim, loyiha texnologiyasi, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, case-study, mikroo'qitish, refleksiv topshiriqlar, portfolio va mustaqil ijodiy faoliyatning didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Nazariy tahlil asosida bo'lajak o'qituvchi shaxsining kasbiy-ijodiy rivojlanish mexanizmi va uning tarkibiy komponentlari taklif qilingan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kasbiy rivojlanish, ijodiy rivojlanish, pedagogik mexanizm, kasbiy kompetentlik, kreativlik, pedagogik refleksiya, innovatsion faoliyat, kasbiy motivatsiya, pedagogik mahorat.

Abstract: The article examines the theoretical and methodological foundations of pedagogical mechanisms for the professional and creative development of future teachers. It is argued that the professional formation of a future teacher is not limited to acquiring knowledge and practical skills but also involves the development of professional motivation, independent thinking, pedagogical creativity, reflective abilities, readiness for innovative activity, and an individual professional position. Motivational-value, content-cognitive, activity-practical, creative-innovative, and reflective-evaluative mechanisms of professional and creative development are systematized. The educational potential of problem-based learning, project technologies, modelling of pedagogical situations, case studies, microteaching, portfolios, reflective tasks, and independent creative activities is discussed. Based on the theoretical analysis, an integrated mechanism for the professional and creative development of future teachers is proposed.

Keywords: future teacher, professional development, creative development, pedagogical mechanism, professional competence, creativity, pedagogical reflection, innovative activity, professional motivation.

KIRISH

Jahon ta'lim tizimida yuz berayotgan transformatsion jarayonlar pedagog shaxsiga qo'yiladigan kasbiy talablarning mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy o'qituvchi tayyor pedagogik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bilimlarni o'zlashtiruvchi va ularni reproduktiv tarzda amaliyotga tatbiq etuvchi mutaxassis emas, balki o'zgaruvchan pedagogik vaziyatlarni mustaqil tahlil qila oladigan, nostandart yechimlarni ishlab chiqadigan, ta'lim jarayonini loyihalashtiradigan, innovatsiyalarni pedagogik maqsadga muvofiq qo'llaydigan hamda o'z faoliyatini muntazam refleksiv tahlil qiladigan ijodkor shaxs sifatida namoyon bo'lishi zarur. Pedagog kasbining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda kasbiy faoliyat doimo inson shaxsi, uning rivojlanishi va individual imkoniyatlari bilan bog'liq. Shu sababli pedagogik faoliyatni qat'iy algoritmlashtirilgan harakatlar majmuasiga aylantirish mumkin emas. Bir xil pedagogik vaziyat turli o'quvchilar, sinflar va ijtimoiy sharoitlarda turlicha yondashuvni talab qilishi mumkin. Bu holat pedagog shaxsida kasbiy kompetentlik bilan bir qatorda kreativ fikrlash, pedagogik moslashuvchanlik, mustaqil qaror qabul qilish va refleksiv faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishni talab etadi.

Bo'lajak o'qituvchi shaxsining kasbiy rivojlanishi uning kelajakdagi pedagogik faoliyat talablarini anglashidan boshlanib, kasbiy bilimlarni egallash, amaliy tajriba orttirish, individual pedagogik uslubni shakllantirish va kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishgacha davom etadigan murakkab jarayondir. Ijodiy rivojlanish esa ushbu jarayonning sifat jihatdan yuqori bosqichi bo'lib, pedagogik vazifalarni mavjud namunalarni takrorlash orqali emas, balki yangi g'oya va samarali yechimlar asosida hal qilish imkoniyatini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchini kasbiy tayyorlash jarayonida uning kasbiy va ijodiy rivojlanishini bir-biridan ajratilgan ikki yo'nalish sifatida emas, balki yagona integrativ pedagogik jarayon sifatida o'rganish zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak o'qituvchi shaxsining kasbiy va ijodiy rivojlanishini ta'minlovchi pedagogik mexanizmlarni nazariy jihatdan aniqlash, tizimlashtirish hamda ularning o'zaro funksional aloqadorligini asoslash.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, kasbiy va ijodiy rivojlanish tushunchalarining pedagogik mazmunini aniqlashtirish, mazkur jarayonning tarkibiy komponentlarini belgilash, pedagogik mexanizmlarni tasniflash hamda ularni oliy pedagogik ta'lim jarayoniga integratsiyalash imkoniyatlarini ochib berish tadqiqotning asosiy vazifalarini tashkil etadi. Pedagog shaxsining professional rivojlanishi pedagogika va ta'lim psixologiyasida ko'p komponentli jarayon sifatida talqin qilinadi. L.S. Vygotskiyning rivojlantiruvchi ta'limga oid nazariy qarashlarida shaxs rivojlanishining ijtimoiy faoliyat va hamkorlik bilan bog'liqligi alohida ahamiyat kasb etadi. Uning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi konsepsiyasi bo'lajak mutaxassis imkoniyatlarini rivojlantirishda pedagogik qo'llab-quvvatlash va murakkabligi bosqichma-bosqich oshib boradigan faoliyatni tashkil qilishning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

D.A. Kolbning tajribaviy o'rganish modelida kasbiy rivojlanish konkret tajriba, refleksiv kuzatish, abstrakt konseptualizatsiya va faol tajriba bosqichlarining uzluksiz almashinuvi orqali yuzaga kelishi asoslangan. Mazkur yondashuv pedagogik ta'lim uchun muhimdir, chunki bo'lajak o'qituvchi nazariy bilimlarni faqat o'zlashtirishi emas, balki ularni real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda sinab ko'rishi, natijalarni tahlil qilishi va keyingi faoliyatini takomillashtirishi lozim.

D. Schön refleksiv amaliyot konsepsiyasida mutaxassisning professional mahoratini murakkab va noaniq vaziyatlarda o'z faoliyatini tahlil qilish hamda faoliyat jarayonining o'zida yangi qaror ishlab chiqish qobiliyati bilan bog'laydi. Ushbu qarash pedagogik faoliyat uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, o'qituvchining kasbiy rivojlanishini refleksiv faoliyatsiz tasavvur qilish qiyinligini ko'rsatadi.

L. Shulman pedagogik kasbiy bilimlarning o'ziga xosligini ochib berib, fan mazmunini bilishning o'zi samarali o'qituvchilik uchun yetarli emasligini ko'rsatadi. Pedagog fan mazmunini o'quvchiga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tushunarli pedagogik shaklga transformatsiya qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Mazkur pozitsiya bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida predmet bilimlari, metodik bilimlar va amaliy pedagogik faoliyat integratsiyasining ahamiyatini belgilaydi.

T. Amabile ijodkorlikni shakllantirishda sohaga oid bilim va ko‘nikmalar, kreativ jarayonlar hamda ichki motivatsiyaning o‘zaro ta’siriga alohida e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuv pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishda ham muhim bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchining ijodiy faoliyati faqat kreativ metodlarni bilishi bilan emas, balki yangilik yaratishga ichki ehtiyoj va kasbiy mustaqillikka egaligi bilan bog‘liqligini anglatadi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda ilmiy-pedagogik manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, pedagogik tushunchalarni interpretatsiya qilish, tizimlashtirish, umumlashtirish, komponentli tahlil va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Metodologik jihatdan shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatli, tizimli va refleksiv yondashuvlar o‘zaro integratsiyada qo‘llanildi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining individual imkoniyatlarini rivojlantirishga; kompetensiyaviy yondashuv kasbiy vazifalarni samarali bajarish qobiliyatiga; faoliyatli yondashuv bilimlarni amaliy harakat orqali o‘zlashtirishga; tizimli yondashuv kasbiy-ijodiy rivojlanish komponentlarining o‘zaro bog‘liqligiga; refleksiv yondashuv esa shaxsning o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qilishi va takomillashtirishiga asoslanadi.

Kasbiy rivojlanishning boshlang‘ich manbai talabaning pedagogik faoliyatga munosabati hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik kasbni faqat diplom yoki ish bilan ta’minlanish vositasi sifatida qabul qilgan sharoitda barqaror kasbiy rivojlanish uchun ichki motivatsiya yetarli darajada shakllanmasligi mumkin. Shuning uchun pedagogik tayyorgarlik jarayonida talabaning kasbiy maqsadi, pedagogik qadriyatlari, bolaga va ta’lim jarayoniga munosabati, o‘zini kelajakdagi pedagog sifatida tasavvur qilishi hamda o‘zini rivojlantirish ehtiyojini shakllantirish muhimdir. Motivatsion-qadriyatli mexanizmning samaradorligi kasbiy maqsadlarni belgilash, pedagogik faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini anglash, muvaffaqiyatli pedagogik tajribalarni tahlil qilish, o‘z kasbiy istiqbolini loyihalash kabi faoliyatlar orqali ta’minlanadi.

Mazmuniy-kognitiv mexanizm: Kasbiy va ijodiy faoliyat mustahkam nazariy bilimlarga asoslanishi kerak. Kreativlik bilimning o‘rnini egallamaydi, aksincha, mavjud bilimlardan yangi pedagogik vaziyatlarda samarali foydalanish imkoniyatini kengaytiradi. Mazkur mexanizm pedagogika, psixologiya, fan metodikasi, pedagogik texnologiyalar, baholash, kommunikatsiya va raqamli ta’limga oid bilimlarning integratsiyasini nazarda tutadi. Talaba pedagogik hodisalarni tayyor ta’riflar orqali emas, sabab-oqibat aloqalari asosida tushunishi, turli pedagogik yondashuvlarni taqqoslashi va muayyan vaziyat uchun optimal strategiyani asoslab bera olishi lozim.

Faoliyatli-amaliy mexanizm: Kasbiy bilimning ko‘nikmaga aylanishi faoliyat orqali amalga oshadi. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchining professional rivojlanishida real va modellashtirilgan pedagogik vaziyatlar bilan ishlash alohida o‘rin egallaydi. Case-study texnologiyasi talabaga muammoli pedagogik vaziyatni tahlil qilish, muammoning sabablarini aniqlash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va o‘z qarorini asoslash imkonini beradi. Mikroo‘qitish texnologiyasida esa talaba darsning muayyan fragmentini loyihalashtiradi, uni amalga oshiradi, kuzatuvchilar yoki o‘qituvchidan qayta aloqa oladi va faoliyatini takomillashtiradi. Bu nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzilishni kamaytiradi. Pedagogik amaliyot mazkur mexanizmning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u oliy ta’limdagi nazariy tayyorgarlikdan ajratilgan yakuniy bosqich emas, balki kasbiy shakllanishning uzluksiz vositasi sifatida tashkil qilinishi kerak.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kreativ-innovatsion mexanizm: Bo‘lajak o‘qituvchining ijodiy rivojlanganligi pedagogik vazifani hal qilishning yagona tayyor usuliga bog‘lanib qolmaslikda namoyon bo‘ladi. Kreativ pedagog muammoga turli nuqtai nazardan yondashishi, bir nechta yechim ishlab chiqishi va sharoitga mos optimal variantni tanlay olishi bilan tavsiflanadi. Mazkur mexanizm muammoli ta’lim, loyiha metodi, brainstorming, pedagogik dizayn, ijodiy topshiriqlar, muqobil dars modellarini yaratish, didaktik material ishlab chiqish va pedagogik innovatsiyalarni loyihalash orqali amalga oshirilishi mumkin. Talabaga “tayyor metodni qo‘llang” tipidagi vazifa berishdan ko‘ra, “mazkur pedagogik muammoni kamida uch xil usul bilan hal qiling va eng maqbul variantni asoslang” shaklidagi topshiriqlar kreativ fikrlashni ko‘proq rag‘batlantiradi.

Refleksiv-baholash mexanizmi: Refleksiya kasbiy tajribani rivojlanish manbaiga aylantiruvchi mexanizmdir. Tajribaning o‘zi professional o‘sishni avtomatik ta’minlamaydi. Talaba bajargan faoliyatini tahlil qilmasa, nima sababdan muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik yuz berganini anglamasa, bir xil xatolar takrorlanishi mumkin. Refleksiv mexanizm “Nima qildim?”, “Nima uchun shunday qildim?”, “Qanday natija oldim?”, “Qaysi omillar natijaga ta’sir qildi?”, “Keyingi safar nimani o‘zgartirishim kerak?” kabi savollar orqali kasbiy faoliyatni ongli tahlil qilishni nazarda tutadi. Refleksiv kundalik, portfolio, o‘z-o‘zini baholash varaqalari, video-refleksiya, o‘zaro baholash va pedagogik faoliyatni ekspert tahlili mazkur mexanizmni amalga oshirish vositalari bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini kasbiy va ijodiy rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlikni faqat bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash bilan cheklash pedagogik faoliyatning o‘zgaruvchan va ijodiy tabiatini to‘liq hisobga olish imkonini bermaydi. Zamonaviy pedagog nazariy bilimlarni real vaziyatlarga transfer qila olishi, pedagogik muammolarni mustaqil aniqlashi, muqobil yechimlarni ishlab chiqishi, o‘z faoliyatini baholashi va muntazam ravishda takomillashtirishi zarur.

Nazariy tahlil kasbiy va ijodiy rivojlanishning motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, faoliyatli-amaliy, kreativ-innovatsion va refleksiv-baholash mexanizmlari o‘zaro uzviy bog‘langanligini ko‘rsatadi. Mazkur mexanizmlardan birining alohida qo‘llanishi yetarli pedagogik samarani ta’minlamasligi mumkin. Ularning yagona pedagogik tizimga integratsiyalashuvi esa talabaning kasbiy bilimdan mustaqil faoliyatga, mustaqil faoliyatdan ijodiy pedagogik faoliyatga o‘tishiga sharoit yaratadi. Shuningdek, pedagogik amaliyotning mazmunini qayta ko‘rib chiqish, uni nazariy tayyorgarlik bilan parallel olib borish, mikroo‘qitish, case-study, loyiha faoliyati, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va refleksiv texnologiyalardan tizimli foydalanish bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining kasbiy-ijodiy rivojlanishini jadallashtiruvchi muhim pedagogik shartlar sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amabile, T. M. (1996). Creativity in Context. Boulder, CO: Westview Press.
2. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute.
3. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge.
4. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

5. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
6. OECD. (2019). OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD.
7. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
8. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. Educational Researcher, 15(2), 4–14.
9. UNESCO. (2018). UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO.
10. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.